

Bir Grup Sikkenin Işığında Mastaura Kenti Tanrı ve Kültleri*

Hüseyin ÜRETEN**

Özet

Antik yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgelerden edindiğimiz bilgilere göre, Mastaura Menderes nehri kıyısında Nysa antik kenti yakınında kurulmuştur.

Nazilli ilçesine 3 km uzaklıkta Bozyurt ve Eyelli yaylaları arasında kurulan kent, Efes'i Celenea'ya bağlayan yol üzerinde olup antik Menderes havzasının para darbeden ticaret merkezlerinden biridir.

Bugün halk arasında 'Mastavra Kalesi' denilen mevkide bu kente ait yazıt ve sikkeler bulunmuştur.

Kentin sikke tipi bazen kutsadığı tanrı, tanrıça ya da kahramanlar bazen de kentin yöresel zenginliğine ve ekonomik kaynağına işaret eden bir ürün olabiliyordu.

Anahtar Kelimeler: Mastaura-Mastavra Kalesi-Bozyurt Köyü-Eyelli Yaylası.

Abstract

As we know from ancient literary sources and archaeological discoveries, the city of Mastaura was located near ancient city of Nysa at the Meander.

Located three kilometers from Nazilli town between the Bozyurt and Eyelli plateaus, Mastaura is situated on the road that connected Ephesus with Calaene. In ancient times it was one of the commercial emporia in the Meander valley that minted its own coinage.

* Sikkeler, eskiçağ tarihçisi için zengin bilgi kaynağıdır; fakat yorumlanmalarına ilişkin kendine özgü sorunlar nedeniyle onları kanıt olarak kullanmakta zorlandığımı da belirtmek isterim. Bu bağlamda söz konusu yazıda kaynaklara ulaşmakta zorlandığım için sadece bir tek nümismatik katalogundan yararlanılmıştır. Amaç, sikkenin nitelik, biçim ve üslubunu tanıtmaktan daha ziyade sikkelere ilişkin çalışmanın eskiçağ tarihine nasıl yararlı olabileceğini göstermektir. Eğer nümismatlar tek bir sikke katalogundan yola çıkılarak yorumlanan kentin din tarihini yetersiz buluyorsa, bu eleştiriyi memnuniyetle karşılarım.

** Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Üreten, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Some monuments and coins were found in the region that is called ‘Mastavra Castle’ among public.

The coins of the city either depicted the sanctified local god, goddess or the heroes of the city or revealed the local product which symbolized the regional wealth or economic sources of the city.

Key Words: Mastaura-Mastavra Castle-Bozyurt village-Eyelli plateau.

Antikçağ toplumlarının kaderci bir anlayış ve inançla geliştirmiş oldukları çok tanrılı (politeist) sistemin tanrısal karakterlerinin Mastaura kenti dinsel yaşamındaki konumlarını saptamak ve her bir tanrının bu kentte benimsenmiş kimliğini değerlendirmek, “*Bir Grup Sikkenin Işığında Mastaura Kenti Tanrı ve Kültleri*” başlığı altında sunulan bu çalışmanın temel amacı olmuştur. Aynı zamanda kent pantheonunu oluşturan tanrılar bazında yürütülen çalışmada doğrudan ve kesin veriler sunan sikkeler salt kaynak olarak kullanılmıştır. Böylece kentte tapınımı olan her bir tanrının sergilediği karakter, o tanrı ile birlikte görüntülenen simgeler temel alınarak elverdiği ölçüde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İlkçağ kenti Mastaura,¹ Aydın ilinin Nazilli ilçesine 3 km uzaklıkta bulunan Bozyurt ve Eyelli yaylaları arasına lokalize edilmektedir. Bozyurt Köyü sınırları içinde bulunan antik kent, Augustus’un çağdaşı ünlü coğrafyacı Strabon² tarafından Nysa’ya komşu bir yere koyulmuştur.

Gerçekten, Menderes Nehri kıyısında Nysa antik kenti yakınlarında yer alan Mastaura, uygun iklim koşulları, doğal savunması, merkezi Menderes Vadisi’nin konumu ve bereketli topraklarıyla antikçağ Anadolu’sunun önemli kentlerinden biri olmuştur. Ancak, Bozyurt Köyü yakınlarında Lydialılar tarafından kurulduğu sanılan kentin tarihi hakkında ne yazık ki, elimizdeki kaynaklar fazla bilgi vermemektedir. Bilinenler ise Mastaura’nın Efes’i Celenea’ya bağlayan ticaret güzergahında bulunduğu ve para basma ayrıcalığını elinde tutan önemli bir ticaret merkezi olduğudur. Bu görüş, İ.S. 1.yüzyılda yaşayan Romalı tarihçi Plinius’un³ kent hakkındaki ‘*Roma İmparatorluk döneminde sikke darp edecek kadar güçlenmiştir*’ sözüyle destek bulmaktadır.

¹ *Mastaura* adı ya Luwi dilinden ya da onun İ.Ö. 1.binyılda Lydia’daki ardılı Lydia dilinden gelir. Ma-(s)staura öğelerinden türetilmiştir, ‘Ana Tanrıçanın koca akarsuyu’ demektir. Kastedilen ilkçağda kuzeyden gelip Menderes’e katılan ve Khrysaoras ‘Altın Kılıçlı’ adı verilen su kaynağıdır. bkz. Umar 2001, 262.

² Strabon, *Geographika* XIV.1.47; kentin topografyası hakkında ayrıca bkz. Texier 2002, 112; Head 1901, LXXIII; Taşlıkloğlu 1963, 81, d.n.1; Sevin 2001, 112.

³ Plinius, *Naturalis Historia* V.120; Mastaura, Menderes vadisinin kuzey kıyısındaki diğer komşu kentler-Tralleis ve Brioula- gibi Augustus İmparatorluğu sırasında Roma prokonsülünün ikametgahı ve conventus’unun (yargı bölgesi) merkezi olan Ephesos Conventus’una dahil edilmiştir. Ayrıca Bizans İmparatorluğu sırasında da episkoposluk olan Mastaura, İstanbul’un VI.Konsilinde Asya Kıtası içinde söz edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi, bilgi kaynaklarımız üzülmeyecek ölçüde kıt olmasaydı Mastaura kenti hakkında belki de çok daha fazla ayrıntı öğrenebilirdik. Antikçağ yazarlarının pek söz etmediği yalnızca Strabon ve Plinius'un andığı, Menderes Vadisi'nin kuzey kıyısında yer alan ilk yerleşim yerlerinden olan bu küçük kentin tanrı ve kültleri hakkında bilgi alacağımız belgeler yalnızca nümismatik kaynaklardır.⁴ Bu nedenle sikkelerden yola çıkarak yaptığımız çalışmada Mastaura kentinde tapınımı olan Demeter, Apollon, Hekate (?), Athena, Dionysos ve Leto'yu tanımlayabiliyoruz.

Roma İmparatorluğu döneminde para basma ayrıcalığını elinde bulunduran Mastaura'nın imparatorluk sikkeleri iki gruba ayrılmaktadır: birinci seride imparatorların portreleri yoktur,⁵ (Lev.XVII.res.1) ikincisinde ise vardır.⁶ (Lev. XVII.res.2-7) Ancak, İmparator portreleri bulunmayan sikkeler bütün sikke kütesine oranla az sayıda olmakla birlikte önemli bir durum taşırlar. Özellikle üzerlerinde tanrı ve tanrıça betimlemeleri ile kent pantheonunun ortaya konulmasında oldukça önemlidir.

British Museum'da sergilenen İ.S. 1. yüzyıla tarihlendirilen sikkelerin ilkinde khitonien⁷ tanrıça Demeter'i görürüz. Ön yüzünde MA ΣΤΑΥ REITWN (MASTAUREITON = MASTAURA'LILARIN) lejandıyla birlikte Lydialı kahramanın tasvir edildiği sikkenin arka yüzünde uzun khitonlu, başı sağa dönük ve sol elinde başak tutarken sağ elini asaya dayamış olarak tasvir edilen Demeter'e ΔΗΜΗ ΤΡΑ lejandı eşlik etmektedir.⁸

Demeter, Grek sikkeleri üzerinde betimlenen tanrılar arasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle kült tapınıminin yaygın olduğu tarımın önde gelen bölge ve kentlerinde Tanrıça Demeter'in onuruna tasvirlerine bolca yer verilmiştir. Roma döneminde sayılarında aniden artış olan Demeter sikkelerine Anadolu coğrafyasının birçok bölgesinde rastlamak mümkündür. Yukarıda belirtildiği gibi, Mastaura

⁴ Bugün halk arasında 'Mastavra Kalesi' denilen mevkide kente ait yazıt ve sikkeler bulunmuştur. Buradan çıkarılan kente ait yazıt olmasına rağmen, bunlar kentin dinsel yaşamı hakkında fazla bilgi verici nitelikte olmadıklarından çalışmamızda sikkelerden yola çıkılmıştır. Kent harabeleri hakkında bkz. Texier 2002, 112.

⁵ Head 1901, 156 no.1-4.

⁶ Head 1901, 157-160 no.5-19.

⁷ *Kthon* kelimesi doğuran dünyaya karşılık yer altı dünyasını işaret etmektedir. *Khithonios*; yer altı dünyasıyla ilişkili olan demektir. Aynı sözcük o nitelikteki bir tanrı için isim olarak da kullanılabilir. Sözcüğün bir tanrıça için kullanılan şekli *Khthonia*'dır. Daha fazla bilgi için bkz. Anabolu 1988, 121-141.

⁸ Head 1901, 156 no.1.

pantheonunda yer bulan tanrıçanın tapınımına tanıklık eden İmparatorluk dönemi sikkesinde uzun khitonlu ve elinde başak tutarken karşımıza çıkan Demeter'in, bu sikke üzerindeki kimliği konusunda her ne kadar kesin bir karara varılamamış olsa da, gerçek anlamda bir bereket tanrıçası görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

Nümismatik verilere dayanarak Mastaura'da tapınımı olduğu sonucuna vardığımız diğer bir tanrı da Apollon'dur. Tanrının kent pantheonundaki varlığına işaret eden dört sikke bulunmaktadır.⁹ Bunlardan ilk iki tanesi üzerinde İmparator portrelerine rastlanmayan İ.S. 1. yüzyıla ait sikkelerdir. Her iki sikkenin de ön yüzünde Tanrıça Hekate (?) arka yüzünde ise ΣΩ ΖΩΝ epithetiyle cepheden, başı sağa dönük resmedilen Apollon, çıplak, sağ elinde plectrum tutarken diğer eliyle de yanında duran sütun üzerindeki lir'e (kithara) dayanmış ve sağ tarafta bildik objeleri olan yay ve sadakla birlikte betimlenmiştir.¹⁰ Benzer olan bu iki sikke arasındaki tek fark ise birinci sikkede bulunan ΜΑΣ ΤΑΥ ΡΕΙΤΩΝ lejandının, ikinci sikkede ΜΑΣΤΑΥ ΡΙΤΩΝ şeklinde yazılı olmasıdır (Lev.XVII.res.1).

Öyle görünüyor ki, İmparatorluk dönemine tarihlenen her iki sikke tasvirinde de Apollon aynı karakteri simgelemektedir. Sikkelerin arka yüzündeki Apollon'a ait ΣΩ ΖΩΝ (SOZON=Kurtarıcı) epitheti aynı zamanda Zeus'un da epithetleri arasında yer almaktadır.¹¹ Arkeolog Prof. Dr. Nuran Şahin'in de ifade ettiği gibi hem Tanrı Zeus hem de Tanrı Apollon ile özdeşleştirilen bu epithet aslında yerli bir Anadolu tanrısı olan Tanrı Sozon'un adıdır. Sonuçta her iki sikkenin de tanıklığında, Lydia ve Karia bölgelerinde Sozon epithetiyle tapınılan Apollon'un Mastaura kentinde de tapınım gördüğü ve bir Anadolu tanrısı olan Sozon ile özdeşleşmiş olduğu muhtemel görünmektedir.

Apollon başının sola dönük olarak resmedildiği diğer sikkelerden üçüncüsü Caracalla dönemine (İ.S. 211-217) tarihlenmektedir.¹²

Ön yüzünde İmparator Caracalla'nın portresini taşıyan sikkenin arka yüzünde ΜΑ CΤΑ ΥΡΕΙΤΩΝ lejandıyla birlikte sola dönük olarak cepheden, ayakta ve çıplak olarak tasvir edilen Apollon, sağ elinde dal tutarken sol eliyle de yanındaki sütuna dayanmıştır. Tanrının varlığına işaret eden dördüncü ve son sikke ise İmparator Maximus dönemine

⁹ Head 1901, 156 no.3-4; 158 no.11; 159 no.16.

¹⁰ Head 1901, 156 no.3-4.

¹¹ Zeus'un epitheti hakkında bkz. Şahin 2001, 176-177.

¹² Head 1901, 158 no.11.

(İ.S. 238) aittir.¹³ Ön yüzünde Maximus'un portresini taşıyan sikkenin arka yüzünde tıpkı bir önceki sikkedeki duruşuyla aynen resmedilen Apollon, MACT AVREITWN lejandıyla birlikte kısa pelerinli ve sol elini sütunun üzerinde duran lir'e dayamış olarak resmedilmiştir.

Demek ki, İmparatorluk dönemine ait iki sikkede, Apollon, ΣΩΖΩΝ epithetiyle birlikte avcılık yaşamıyla olan ilgisini kanıtlayan yay ve sadak gibi atribüleriyle de betimlenmiştir. Hellen tanrısı Apollon'un yerel bir tanrıyla örtüştüğünü düşündüren bu betimlemeler onun Mastaura'da 'Kurtarıcı' sıfatıyla yabancı hayatın koruyucusu ve kurtarıcısı işlevinde kabul gördüğü fikrini vermektedir. Diğer iki sikkenin arka yüzünde ise sola dönük, cepheden, ayakta ve çıplak olarak tasvir edilen tanrı, sağ elinde dal tutarken görülmektedir. Söz konusu sikkelerde epithetsiz olarak betimlenen Apollon karşımıza bu kez bir doğa tanrısı işleviyle çıkmaktadır.

İmparatorluk dönemi sikkelerinde önemli yer tutan bir tanrı da Yunan pantheonunun en gizemli tanrıçalarından olan Hekate'dir. Yunan söylencesinde Zeus'un ya da bir Titan'ın kızı olarak görülen ve Olymposlu tanrılarla bir bağlantısı bulunmayan Hekate, dört sikkenin tanıklığında hemen tüm sembolleriyle karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Bu sikkelerden İ.S. 1.yüzyıla tarihlenen İmparator portrelerinin bulunmadığı arka yüzünde Apollon Sozon'un resmedildiği iki sikkenin de ön yüzünde ayakta, sola dönük diademli çelengiyle hilal şeklinde noktalarla çevrelenmiş olan kadın figürünün Hekate (?) olduğu düşünülmektedir. Çoğu kez diğer tanrıçalarla özellikle Artemis ve Demeter ile özdeşleştirilen Hekate, bu iki sikkenin de ön yüzünde uzun khiton ve peplos giymiş, sağ elini phiale'ye uzatırken sol eliyle de meşale tutarken betimlenmiştir.¹⁵ (Lev. XVII. res.1)

İmparatorluk dönemi Mastaura sikkelerini incelediğimizde Tiberius dönemine kadar olan sikkelerin üzerinde imparator portrelerine rastlanmamaktadır. Ancak, İ.S.14-249 tarihlerinde darp edilen sikkelerin ön yüzlerini dönemin imparator tasvirleri süslerken arka yüzlerinde ise kent pantheonunu renklendiren kutsal varlıklardan biri yer almaktadır.

İ.S. 54-68 yıllarında basılan sikke, kentteki Hekate kültüne tanıklık eden üçüncü sikkedir.¹⁶ Söz konusu sikkenin ön yüzünde İmparator Nero'nun başı arka yüzünde ise

¹³ Head 1901, 159 no.16.

¹⁴ Head 1901, 156 no.3-4; 157 no.7; 159 no.18.

¹⁵ Head 1901, 156 no.3-4.

¹⁶ Head 1901, 157 no.7.

Tanrıça Hekate(?), ΜΑΣ ΤΑΥ ΡΕΙΤΩ Ν lejandıyla birlikte sola dönük, ayakta, peplos ve uzun khiton giymiş, sağ elinde patera sol elinde ise meşale (?) tutarken betimlenmiştir. (Lev.XVII.res.2)

Tanrıçanın Mastaura'daki varlığına işaret eden dördüncü ve son sikke ise İ.S. 244-249 yıllarına tarihlenmektedir.¹⁷ Ön yüzünde İmparator I.Philippus'un karısı Otacilia'nın büstünü taşıyan bu sikkenin arka yüzünde tanrıçanın çok tartışılan 'Üç Biçimli Hekate' figürü görülmektedir. Ayrıca bu figürle birlikte tanrıçanın bildik diğer objeleri –*iki meşale, kamçı (kırbaç), hançer (kama), anahtar*- de yer almaktadır. Aynı sikkede Üç Biçimli Hekate figürünün önünde sağ tarafta altar ve sol tarafta başını Hekate'ye doğru kaldırmış olarak betimlenen bir köpek tasviri de dikkat çekicidir. (Lev.XVII.res.6)

İmparatorluk dönemine ait yukarıda belirtilen bu sikkenin arka yüzündeki Hekate imajı tanrıçanın karakteri konusunda bize önemli ip uçları sunmaktadır. Bilindiği gibi, çifte meşaleyle kırmızı ve siyah figürlü seramik vazolarda resmedilen Hekate birlikte tasvir edildiği objelerden yola çıkılarak farklı kimlikte tanıtılmıştır: Berlin Müzesi'nde sergilenen bir siyah figür vazo üzerindeki tasviriyle 'Ay Tanrıçası' olmasından ziyade 'Yer altı Dünyası'nı simgeleyen Hekate, İ.Ö. 4.yüzyıla tarihlenen bir başka vazo sahnesinde de başının çevresindeki ışınlı taçtan dolayı uzmanlarca tartışmasız 'Ay Tanrıçası' kimliğini sunmaktadır.¹⁸

Üç Biçimli Hekate tasviri de tanrıçanın en çok tartışılan imajlarından biridir. Şöyle ki, Üç Biçimli Hekate betimlemeleriyle tanrıça ayın üç evresini –Yeniay-Yarımay ve Dolunay- ya da doğadaki üç alemini –Yeraltı-Yeryüzü ve Gökyüzü- temsil etmektedir.¹⁹

Ayrıca, söz konusu sikkedeki diğer objelerden anahtar da tanrıçanın khitonien kimliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Tanrıçanın bu atribütü olasılıkla onun Adonis'i Persophene'nin elinden kurtarmak için Hades'e inerken elinde taşıdığı anahtardır.²⁰ Bu tasvir yeraltı tanrıçası olarak bilinen Hekate'nin ölümlerin efendisi olduğunu ve Hades'in anahtarını elinde taşıdığı inancını da desteklemesi açısından oldukça önemlidir.

¹⁷ Head 1901, 159 no.18.

¹⁸ Farnell 1896, 550-551.

¹⁹ Viyana'da bulunan Üç Biçimli Hekate'nin de başındaki kalathos ile elindeki elma objelerinden dolayı 'Verimlilik Tanrıçası' olduğuna ve doğadaki tüm bitkilerin koruyucusu olduğuna inanılmaktadır; bkz. Farnell 1896, 555. Anlaşılan Tanrıça, Üç Biçimli Hekate tasviriyle, kendisini tamamlayan farklı objelerden dolayı farklı kimlikte karakterize edilmektedir.

²⁰ Bkz. Anabolu 1989, 124.

Hekate'nin khitonien kimliğini gösteren bir diğer başka obje de köpek'dir. Tanrıçanın özellikle kendisine kurban edilen köpeğin yeraltı dünyasının vazgeçilmez öğelerinden olduğuna ve hem cehennemi hem de mezarları beklediğine inanılmaktadır.²¹ Bunlardan başka bazen kısrak ya da kurda benzetilen köpek dışında bu sikke örneğinde de olduğu gibi hançer ve kırbaç da tanrıçanın diğer atribüleri olarak kabul edilmektedir.

İmparatorluk dönemi sikkelerinin ışığında yukarıda çizilen görüntü sonucunda, öyle görünüyor ki, Anadolu'da özellikle Hellenistik Çağ'dan sonra gelişerek devamını sağlayan Hekate'nin Mastaura kentinde de khitonien kimliğini öne çıkardığını söyleyebiliriz.

Kent tapınımına dahil edebileceğimiz bir diğer tanrı da Athena'dır. Olymposlu tanrıça Mastaura tanrıları arasındaki yerini klasik tasviri olan miğferli başıyla almıştır. Yalnızca bir sikkenin aydınlattığı Athena, İ.S. 222-235 yıllarına tarihlenen bu sikkenin arka yüzünde MACTAVR EITWN lejandıyla birlikte uzun khitonlu ve miğferli, ayakta, sola dönük, sağ elinde phiale tutarken sol kolunu da kalkan ve mızrağa dayamış olarak resmedilmiştir. Sikkenin ön yüzünde ise dönemin imparatoru Severus Alexander'in sağa dönük defne çelenkli büstü yer almaktadır.²²

Severuslar hanedanlığının son üyesi olan İmparator Seveus Alexander döneminde basılan bu sikkede savaşçı tanrıça Athena, kalkan ve mızrağını sol kolunun desteği olarak kullanırken karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, barışı göstermekte ve şimdi dinlenen 'Zafer Getiren' Athena'nın kenti himayesi altına aldığını anlatmaktadır.

Bunu ön yüzde resmedilen Severus'un büstündeki zafer işareti olan defne çelengi de belli etmektedir. Bilindiği gibi Roma İmparatoru Severus Alexander, İ.S. 231 yılında annesiyle birlikte Doğu (Parthia)'ya gitmiştir. Parthia'da Arsakidler sülalesinin son bulması üzerine prens Ardaşir, Pers krallığını yeniden kurmuş ve bu olay sonucunda oraya giden Severus, savaşta tam başarı sağlayamadıysa da tehlikeyi geçici olarak atlattır. Olasılıkla söz konusu sikkedeki utkunun Pers seferiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Severus Alexander'in öldürülmesiyle Severuslar hanedanı son bulmuştur. Bundan sonra Roma İmparatorluğu'nda her alanda –ekonomik, politik, askeri- kriz sürüp gitmiştir.²³

²¹ Cook 1940, 408.

²² Head 1901, 158 no.13.

²³ Roma İmparatorluğu'nun bu dönemi hakkında bkz. Baydur 1998, 69-71.

İmparatorluk dönemi sikkelerinde yer alan ve Mastaura tanrıları arasında sayabileceğimiz bir diğer tanrı da Zeus ile Semele'nin oğulları olan Tanrı Dionysos'tur. İmparator Gordianus Pius dönemine (İ.S. 238-244) tarihlenen bir sikke kentte bu tanrının tapınımı olduğunu göstermektedir.²⁴ Ön yüzünde III.Gordianus'un sağa dönük, defne çelenkli, zırh ve paludamentum giyimli büstü bulunmaktadır. Arka yüzünde cepheden, ayakta, başı sola dönük, himationlu, üzüm salkımı ve thyrsos tasvirli tanrının ayakları dibinde bir de panter görülmektedir (Lev.XVII.res.5).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, sikkeler üzerlerinde taşıdıkları yazı ve resimler dolayısıyla kentin din tarihi, sosyal ve siyasal tarihi, sanat ve ekonomisi için birinci elden kaynak türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görüş, İmparatorluk döneminde Mastaura kentinin darp ettiği sikkelerin tanıklığında bir kez daha destek bulmaktadır. Bu nedenle Gordianus Pius dönemine tarihlenen ve arka yüzünde Tanrı Dionysos'un betimlendiği sikke çok önemlidir. Bir yandan Mastaura'nın ekonomik kaynakları arasında bağcılığın önemini vurgulayan bu örnek diğer taraftan üzüm suyunu bulup insanlara veren Dionysos'un taşıdığı sembollerle tamamen doğa tanrısı karakterinde betimlendiğine tanıklık etmektedir. Çünkü Doğu kökenli panter, asma yaprakları sarılmış olan thyrsos doğanın yeniden uyanışını ifade ettiği gibi tanrının da bu olayın müjdecisi olduğuna işaret etmektedir. Aynı sikke arka yüzündeki magistratus ismiyle de kentin siyasal tarihine tanıklık etmektedir. Tiberius ve Livia sikkesinde yalın halde verilen magistratus ismi III.Gordianus sikkesinde –Commodus'dan itibaren- επι γρ[αμματεως] ile birlikte ΕΠΙΓΚΛΗΠΠΙΟΔΑ ΜΙΑΝΟΝ (επι γρ. Κλ. Ιπποδομιωνου) verilmiştir.²⁵

Leto kent tapınımında adını sayabileceğimiz son tanrıdır. İmparatorluk dönemine ait sınırlı sayıda sikke basan Mastaura kenti dinsel yaşamında, tanrıçanın tapınımına Philippus Junior dönemine (İ.S. 247-249) ait sikke tanıklık etmektedir. Bu sikkenin ön yüzünde İmparator Philippus'un büstü, arka yüzünde ise MACTA Y REITON lejandı ile sola koşan ve iki çocuğunu taşıyan Leto, Python tarafından kovalanırken betimlenmiştir.²⁶ (Lev.XVII.7)

Yunan söylencesinde, Artemis ile Apollon'un annesi Leto hakkında birçok efsane vardır. Bu efsanelerde anlatılanlara göre; Leto, tanrısal ikizlere hamile kaldığı zaman

²⁴ Head 1901, 159 no.17.

²⁵ Head 1901, LXXIII-LXXIV.

²⁶ Head 1901, 160, no.19.

kıskanç Hera, yeryüzünün her köşe bucağını, ona, çocuklarını dünyaya getirebileceği bir barınaktan menetmiştir. Bunun üzerine de Leto hiç durup dinlenmeden oradan oraya dolaşıp durmuştur. Nihayet, Zeus'un yardımıyla güneşten korunan Leto, düşmanının yeminine ve yılan Python'un tehditlerine rağmen çocuklarını dünyaya getirebilmiştir.²⁷

Sonuç olarak, Leto'nun Mastaura kentindeki kültüne ışık tutan bu sikke tasvirinin Python'un da dahil olduğu yukarıda anlatılan efsaneyle ilişkisi olduğu çok açıktır.

Bilindiği gibi, Nümismatik terminolojisinde 'tip' olarak adlandırılan sikke üzerindeki betimlemeler çok önemlidir. Çünkü, söz konusu resim bir yandan sikkeyi basan kişi, kent ya da devleti tanımamıza yardımcı olurken diğer yandan kentin kutsal tanrısını ve kentin tarihinde varsa mitolojisinde yeri olan bir figürü ya da o kentin doğal zenginliğini gösteren yöresel bir ürünü temsil eder.²⁸ Antikçağ Anadolu'sunun önemli kentlerinden olan Mastaura kenti de tıpkı Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında olup Roma Devleti'nin parasını kullanmak yerine kendi paralarını basmak hakkı ya da ayrıcalığı Roma İmparatorluğu tarafından kendilerine verilen diğer kentler gibi bastıkları sikkelerin ön yüzüne Roma İmparatoru'nun portresi ile isim ve unvanlarını koymuşlardır.²⁹ Arka yüzlerinde ise kentin daha ziyade halkın adı ile kendi tipleri yer almıştır.

Devrin sikkelerinde kullanılan yazı şekline gelince; Mastaura sikkeleri üzerindeki yazı Yunanca'dır.³⁰ Sikkeler üzerinde yazılan şeyler arasında kent halkının ismini oluşturan ΜΑΣΤΑΥΡΕΙΤΩΝ (MASTAUREITON=MASTAURA'LILARIN) lejandı

²⁷ Bkz. Grimal 1997, 442-443 (Leto), 706 (Python).

²⁸ Bkz. Tekin 2005, 146-156.

²⁹ Head 1901, 157-160; Mastaura sikkeleri üzerinde İmparator portrelerinin yer aldığı sikkelerin basımı Tiberius döneminden itibaren başlamıştır. Örneğin Nero dönemine ait bir sikkenin ön yüzünde İmparator Nero'nun başı sağa dönük olarak resmedilmiş ve İmparator'un ismi ve unvanı -NERΩΝ ΚΑΙΣΑΡ- da yazılmıştır; bkz. Head 1901, 157, no.7. Bilindiği gibi, Caesar İ.Ö. 45 yılında kazandığı Munda Savaşı'ndan sonra bu unvanı sürekli kullanma hakkı kazanmış ve bunu varislerine de verebilmiştir. Nitekim Iulius-Cladiuslar sülalesinden (İ.Ö. 27-İ.S. 68) tüm imparatorlar isimlerinin yanına bu sanı kullanmışlardır. Sonuçta İmparator Nero'nun isminin yanında yer alan 'Caesar' adı da Diktatör Caesar'dan gelmektedir; bkz. Baydur 1998, 30vd.

³⁰ Head 1901, LXXII-LXXIII; Tekin 2005, 149: Oğuz Tekin, popüler bir yazısında – "Akdeniz Dünyasında Sikke", Atlas 2005, 146-156 - İtalya dışında Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında sayıları beş yüze yakın şehir olduğunu ve çoğunluğunun Yunanca konuştuğunu belirtmiştir. Ayrıca Roma İmparatorluğu tarafından para basma ayrıcalığına sahip olan ve çoğu Anadolu topraklarında bulunan bu kentlerin bastıkları sikkeler üzerinde yer alan yazı da Yunanca'dır.

İmparator portrelerinin bulunmadığı sikke grubunun ön yüzünde;³¹ İmparator portrelerinin resmedildiği sikke grubunun ise arka yüzünde karşımıza çıkmaktadır.³²

Bununla birlikte ön yüzlerini dönemin İmparator tasvirleri süslerken, tanrı tasvirlerinin yer almadığı, arka yüzlerinde kimi zaman Lydialı bir kahraman³³ (Lev.XVII.res.3) kimi zaman ana tanrıçaların atribütü olan cornucopiae³⁴ ya da Neolitik dönemden itibaren din kültüründe çeşitli amaçlarla kullanılan hörgüçlü boğa³⁵ betimlenmiştir.

Açıkça görülebileceği gibi, antikçağ Mastaura kentindeki tanrıların kültlerini saptamak ve değerlendirmek amacıyla yapılan çalışmada yukarıda kronolojik olarak verilen nümismatik belgelerin verilerinde Demeter, Apollon, Hekate, Athena, Dionysos ve Leto'nun kültlerini saptamak mümkün olmuştur. Ayrıca, kentteki her bir tanrının sergilediği karakter de o tanrı ile birlikte görüntülenen simgeler temel alınarak elverdiği ölçüde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yapılan tüm incelemeler sonucunda kentte kültlerini saptadığımız tanrıların İmparatorluk dönemi boyunca yerlerini korumuş oldukları da görülmüştür. Ancak, kent pantheonunu oluşturan bu tanrıların ne yazık ki, tam olarak Hellenize olduklarını ya da bütünüyle Doğulu olduklarını söylemek güçtür. Dionysos örneğinde olduğu gibi, tanrı hem üzüm salkımlı thrysos'lu hem de panterle birlikte betimlenmiştir. Kısacası her iki unsuru bir tanrıda görmek mümkündür.

Ayrıca, kült çalışmalarında birinci dereceden kaynak sunan belgeler niteliğindeki sikkeler ışığında yaptığımız bu çalışmada Mastaura kentindeki tanrıların bu kentteki işlevleri de sikkeler üzerindeki simgelerle irdelendiğinde hemen hemen tüm tanrıların '*Koruyucu ve Gözeten Tanrı*' işlevleriyle etkin oldukları sonucuna varılmıştır.

³¹ Head 1901, 156, no.1-4.

³² Head 1901, 157-160, no.5-19.

³³ Head 1901, 158, no.10: Vespasian dönemine ait olan bu sikkenin ön yüzünde İmparator Vespasian'ın defne çelenkli başı sağa dönük olarak resmedilmiştir; arka yüzünde resmedilen figür (Lydialı kahraman) ise kısa khiton ve chlamys giymiş olarak ayakta betimlenirken sağ elinde çift ağızlı balta tutarken sol elini kalçasına dayamıştır.

³⁴ Head 1901, 157, no.7-8: Her iki sikke de aynı döneme (İ.S. 54-68) aittir. Bu sikkelerin ön yüzünde İmparator Nero'nun portresi, arka yüzünde ise bolluk ve bereket temsil eden kıvrılmış bir boynuz içinde çiçek ve meyvalar taşan bir cornucopiae betimlenmiştir. Bilindiği gibi, sikkeler üzerinde sıkça rastlanan bu dekoratif öge ana tanrıçaların atribütüdür.

³⁵ Head 1901, 158, no.12: Boğa önemli bir adak ve kurban hayvanı olduğu için Batı din tarihinde yaygın olarak kullanılan bir semboldür.

KAYNAKÇA

- Anadolu 1988 M. Usman Anadolu, “*Batı Anadolu’da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar ve Tapınakları*” Araştırma Sonuçları Toplantısı VI (1988), 121-141.
- Baydur 1998. Nezahat Baydur, *Roma Sikkeleri*. İstanbul 1998.
- Cook 1940. A. Bernard Cook, *Zeus : A Study in Ancient Religion*, III. Cambridge 1940.
- Farnell 1896. L. Richard Farnell, *The Cult of the Greek States*, II. Oxford 1896.
- Grimal 1997. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma* (çev. Sevgi Tamgüç). İstanbul 1997.
- Head 1901. Barclay v. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Lydia* (British Museum Catalogue). London 1901.
- Plinius Plinius, *Naturalis Historia I-X* (with an Eng. Trans. by H.R. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz). London 1938-1971.
- Sevin 2001. Veli Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara 2001.
- Strabon Strabon, *Geographika : Antik Anadolu Coğrafyası : Kitap XII-XIII-XIV* (çev. Adnan Pekman). İstanbul 2000.
- Şahin 2001. Nuran Şahin, *Zeus’un Anadolu Kültleri*. İstanbul 2001.
- Taşlıkloğlu 1963. Ziya Taşlıkloğlu, *Anadolu’da Apollon Kültü İle İlgili Kaynaklar*. İstanbul 1963
- Texier 2002. Charles Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi II* (çev. Ali Suat). Ankara 2002.
- Tulay 2001. A. Semih Tulay, *Genel Numizmatik Sözlüğü*. İstanbul 2001.
- Umar 2001. Bilge Umar, *Lydia*. İstanbul 2001.

KÜÇÜK NÜMİSMATİK SÖZLÜK**

ASA: Bir hükümdara ait egemenlik simgesi. Üstün bir yetkiyi simgeleyen asa bir sopa şeklinde olup, kıymetli taşlarla ve bazı sembollerle bezeli olur.

CHYLAMYSA: Geç Roma ve Erken Bizans döneminde yüksek memurların giydikleri uzun ve genellikle yünden yapılan pelerin Chlamydatus'a benzer ama ondan daha kısadır.

DIADEM: Genellikle Roma İmparatorlarının başlarına taktıkları bir cins taç veya çelenge verilen isim. Hellenistik dönemde kralların başlarına krallık alameti olarak bağladıkları banta da diadem adı verilirdi. Bizans döneminde de kullanılmıştır.

HIMATION (Grek): Manto. Khiton'un üzerine giyilen kadın ve erkek giysisi. Kalın kumaştan uzunca yapılırdı.

KHITON: Bürümcük gibi ince kumaştan yapılan, vücut hatlarını belli eden kollu veya kolsuz olabilen Ionia kadın ve erkek giysisi. Genellikle Ionia Khitonu ketenden ve uzun kollu, Dor Khitonu yünden ve kısa kollu olur. Erkeklerinki biraz kısa olmasına karşın, kadınların giydikleri bazen topuklarına değin iner.

KITHARA: Müzik aleti. Apollon'un atribütlerindedir.

LEJAND: Kelime anlamı okumak olan Latince 'legere' den gelir. Sikke üzerindeki yazılara bu ad verilir.

MAGISTRATUS: Yüksek dereceli memur.

PALUDAMENTUM (Roma): Komutanların askeri üniformaları üzerine giydikleri bir cins manto/pelerin. Kırmızı renkli bu mantoyu Cumhuriyet devrinde yüksek rütbeli kişiler, daha sonra başkomutan sıfatını taşıyan İmparatorlar giymişlerdir.

PATERA (Roma): Kutsal günlerde şarap içmeye veya libasyon yapmaya yarayan ayaksız veya yok denecek kadar küçük ayaklı kap. Bir cins tabak. Grekçe Phiale. Bazı tanrıçaların atribütlerindedir (Kybele gibi).

PEPLOS: Yünden yapılan, omuzlardan tutturulan, kolsuz, yan tarafı dikişsiz kadın elbisesi. Açık ve kapalı olmak üzere iki cinsi vardır. Genellikle belden bir kuşakla bağlanır.

PHIALE (Grek): Pişmiş toprak veya metalden yapılmış, törenlerde kullanılan kap. Kulpsuz, ayaksız ve derinliği az olup, ortası bombeli (hamam taşı gibi) iç kısmı motifli olur. Patera benzeri.

PLECTRUM (PLEKTRON): Mızrap. Telli müzik aletlerini çalmak için kullanılan nesne. Latince 'plectrum'.

SADAK: Yay torbası. Omuza asılan, içine ok yayının bulunduğu torba veya belli bir şekli olan muhafaza. Ok kabına ise tirkeş adı verilir.

THYRSOS: Dionysos ve Bakkhalar'ın ayinlerde taşıdıkları özel sopalar. Tepesinde çam kozalağı ve etrafında asma dalları, bazen sarmaşık yaprakları bulunur.

** Ahmet Semih Tulay tarafından hazırlanan Genel Numizmatik Sözlüğü'nden yararlanılmıştır.

MASTAURA İMPARATORLUK SİKKELERİ*

(İmparator başları bulunmayan)

İ.S. 1.y.y.

Lev.XVII.res.1

Ön yüz: Tanrıça Hekate(?); ayakta, uzun khiton ve peploslu, başı diademli, sağ elinde phiale, sol elinde meşale tutuyor.

Arka yüz: Apollon ΣΩΖΩΝ; cepheden, ayakta ve çıplak, sağ elinde plectrum tutuyor. Yanındaki sütunun üzerinde duran lir'e (kithara) sol elini dayamış; sol tarafta yay ve ok kılıfı durmaktadır.

(İmparator başları bulunan sikkeler)

NERO: İ.S. 54-68.

Lev. XVII.res.2

Ön yüz: ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣΑΡ lejandı ve Nero başı; sade.

Arka yüz: Tanrıça Hekate (?); ayakta, uzun khiton ve peploslu, sağ elinde patera, sol elinde meşale tutuyor.

VESPESIAN: İ.S. 69-79

Lev.XVII.res.3

Ön yüz: Vespesian başı; sağa dönük, defne çelenkli.

Arka yüz: Lydialı kahraman, ayakta, kısa khiton ve chlamys giyimli, sağ elinde çift ağızlı balta tutarken sol kolunu kalçasına dayamıştır.

MAXIMINUS: İ.S. 235-238

Lev.XVII:res.4

Ön yüz: Maximinus büstü; defne çelenkli, zırlı ve paludamentumlu.

Arka yüz: ΜΑΚΤ ΑΡΡΕ ΕΙΤ ΩΝ lejandı ve bir selvi ağacı önünde çelenkle süslenmiş yayan bir altar.

GORDIANUS PIUS: İ.S. 238-244

Lev.XVII.res.5

Ön yüz: III.Gordianus büstü; defne çelenkli, zırlı ve paludamentumlu.

* Not: BMC : Catalogue of the Greek Coins of Lydia, London 1901'den alınarak çevirilmiştir.

Arka yüz: Dionysos; ayakta, cepheden ve başı sola dönük. Sağ elinde üzüm salkımı tutarken, sol kolunu sütuna dayamış ve thyrsos bulunuyor. Ayakları dibinde panter var.

OTACILIA: İ.S. 244-249

Lev.XVII.res.6

Ön yüz: Otacilia'nın büstü; sağa dönük, arkada hilal var.

Arka yüz Hekate üçlüsü. Hekate bildik atribütleri; iki meşale, kamçı (kırbaç), hançer (kama), anahtar ve bilinmeyen bir obje. Tanrıçanın önünde sağ tarafta yanan bir altar; sol tarafta başını kaldırmış bir köpek (vardır).

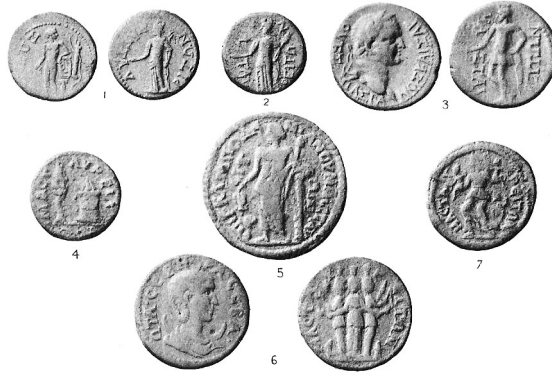
PHILIPPUS JUNIOR: İ.S. 247-249

Lev.XVII.res.7

Ön yüz: IOVA. ΦΙΛΙΠΠΙΟC . KAICAR lejandı ve Junior Philippus'un başı; zırlı ve paludamentumlu.

Arka yüz: Leto, iki çocuğuyla (Apollon ve Artemis) Python(?)'dan kaçıyor.

MASTAUURA SİKKELERİ

Levha XVII